

Վահան Թորթվենց

Դոկտոր Բուրբոնյան

5

4

Դոկտ . Բուրբոնյանը կամաց-կամաց զգաց, որ այս հեղափոխական-պրոպագանդիստի կյանքն քան մը դուրս չը գար, երևակայեց ավելի գործնական միջոցներ ձեռք առնել ավելի օգտակար ըլլալու համար: Անիկա մտածեց քանակ կազմել և միշտ ունենալ այդ քանակը ձեռքի տակ:

Բայց այդ քանակը ինչի՞ համար:

Դոկտ. Բուրբոնյանը այս քանակի մասին պահեց արտասովոր գաղտնապահություն, քայց պարզ էր անոր հոգեբանությունը: Դոկտ. Բուրբոնյանը շատ շուտով նկատեց, որ իր պատկանած կուսակցության սոցիալիստական ծրագիրը հով էր: Այս կուսակցությունը կը հետապնդեր զուտ նացիոնալիստական մտքեր: Դոկտ. Բուրբոնյանի մտքին մեջ հայ նացիոնալիզմը հայոց հին թագավորության վերահաստատումն էր:

Այս նոր թագավորության հիմնադիրը ես պիտի ըլլամ, մտածեց պահ մը և այդ մտածումին հաջորդեց իր բոցավառ երևակայությունը:

Անոր թվեցավ, որ մեկը կը հակաճառէ իրեն, գայրացավ, ոտքերը գետնին զարկավ և աղաղակեց.

Ո՞վ է ինձ չի հավնողը, ես եմ, և մտքին մեջ ըսավ. հայոց Բուրբոնյան թագավորություն Քրիստոսի թվականին 19... չի կրցավ ճիշտ թվականը որոշել և թողուց գայն մոտավոր ապագային:

Բայց անհկա ուժեղ կերպով հետապնդեց բանակ կազմելու գաղափարը:

Բանակ կազմելու համար իր առաջին գործը եղավ երթալ շուկա և փոքրիկ, սիրուն տետրակ մը գնել զինվորներ արձանագրելու համար: Անհկա սկսավ, իր ճառախոսություններու ընթացքին, կոչ ընել ունկնդիրներուն արձանագրվիլ Հայաստանի ազատագրության համար:

Ով որ պատրաստ է իր կյանքը գոհել՝ թող ձեռք բարձրացնե, կաղաղակեր իր ճառախոսության վերջը:

Հասարակության մեջ գտնվող հարյուրավոր ձևի մարդիկ կը բարձրացնեին իրենց ձեռքերը: Դուկտ. Բուրբոնյանը աչքե կանցներ ձեռք բարձրացնողները և տետրակը հանելով իր գրպանեն տեղնուտեղը կարձանագրեր:

150 քաջ զինվորներ Բեսիրիկ գյուղին մեջ, 200 անձնվեր զինվորներ Մարաշի մեջ, 3 500 ռազմիկներ Սեբաստիայի մեջ (նահանգը), 7 000 կրակոտ մարտիկներ Մուշի մեջ (դաշտը մեջը), 5000 անհաղթելի կտրիճներ Վասպուրականի մեջ, իսկ այստեղ ալ (անմիջապես արձանագրելով տետրակին մեջ) Արաբկիրի մեջ՝ 750 երկաթե կուրծք ունեցող ֆիտայիներ...

Հետզհետե այս թիվերը շատցան և դուկտ. Բուրբոնյանի երևակայության մեջ սկսան զինվորական մարզանքներու: Անհկա հաճախ կը ցատկեր ոտքի և կը պոռար ահռելի ձայնով.

Կեցցե՛ բանակը:

Ո՞ր բանակը, որտե՞ղ, ինչո՞ւ ո՞վ էր հարց տվողը: Հասարակության պաշտոնն է զարմանալ և անհկա... կը զարմանար:

Շուտով վրա հասավ Իտալո-թուրք պատերազմը: Ռազմական մարդոց համար հարց չկար թե՛ ինչո՞ւ կը մղվեր այս պատերազմը: Պատերազմը ինքնին

տրամաբանական էր: Դոկտ. Բուրբոնյանը առժամանակապես լքած իր կազմած բանակին նպատակը՝ երևակայեց գործնական միջոցներ ձեռք առնել իր ռազմական ընդունակությունները ցույց տալու օգնելով... թուրք բանակին:

Անհկա բացավ իր ծոցի տետրակը, աչքն անցուց իր արձանագրած հայ ռազմիկներու թիվը և անմիջապես թոուցիկ մը խմբագրեց և դրկեց զանազան գավառներ կոչ ընելով երիտասարդության՝ կազմելու համար կամավորական բանակ մը կովելու իտալական ոտնձգությանց դեմ:

Թոուցիկին մեջ հիշված էր, որ «դրականորեն պատասխանողները» պետք էին շուտով մեկնիլ դեպի Պոլիս՝ անկեց ալ դեպի ռազմաճակատ և ինք մեկնեցավ անմիջապես Թուրքիո մայրաքաղաքը նախապես հեռագրելով Օսմանյան պետության պատերազմական նախարարության:

Իտալո-թրքական պատերազմի սկսելուն մեր հերոսը կը գտնվեր Երզնկայի մեջ: Թրքական 4-րդ գորաբանակի հրամանատարը, ոգևորված հայու մը այս ժեստեն, փութաց նշան նվիրել դոկտ. Բուրբոնյանին Պոլիս մեկնելէ առաջ: Երզնկայի կառավարական շենքի մեծ հրապարակին վրա թուրք հրամանատարը մեծ ցույց մը սարքեց, հրամայեց զինվորական երաժշտախմբին դուրս գալ և նվագել: Բազմաթիվ ժողովուրդ հավաքված էր հրապարակը և դոկտ. Բուրբոնյան զինվորներու «փաղիշահիւմ չոք յաշա» օվսաննաներու և ժողովարդի կեցցեններու մեջ հրավիրվեցավ և նշան ստացավ: Դոկտ. Բուրբոնյան նշանը առնելէ հետո՝ ցատկեց կառավարական շենքի սանդուխներու վրա և թուրքերեն արտասանեց ոգևորիչ ճառ մը, շեշտելով որ հազարավորներ՝ հայ երիտասարդութենեն պիտի հետևին իրեն փշրելու համար իտալական գրոհները, ոտքի պիտի ելլեն, աղաղակեց անհկա, հայ ռազմիկները Բեյրութեն մինչև Վասպուրական և Իզմիրեն մինչև Բաշկալէ:

Ժողովուրդը ցրվեցավ, զինվորական երաժշտախումբը նվագելով գնաց գորանոց, իսկ դոկտ. Բուրբոնյան տեղվույն առաջնորդին հետ հրավիրվեցավ հրամանատարին տունը ճաշի՝ ուր շարունակեց իր ճառերը, խոստանալով կտոր-կտոր ընել իտալական բանակները: Երեկոյթին անհկա իր ծոցի գրպանեն տետրակ մը կը հաներ և հաշիվներ կընէր: Բուրբոնյանը կը հաշվեր իր ռազմիկներուն թիվը: Անհկա փոխանակ եղած թիվը կըճատելու կեսի կամ ավելի

պակասի, ընդհակառակը թիվերը կը բազմապատկեր երկուքով, երեքով և ավելիով, կունենար հսկայական թիվ որու առջև ոչ մէկ բանակ կրնար դիմանալ կը մտածեր անիկա, և հուզված ու խելահեղ կառնէր օդին գավաթը և կը շարունակէր իր ճառը հավատացնելով մինչև անգամ... հայոց առաջնորդին: Ամենն ավելի անիկա նկատի կառնէր Երզնկայի ռազմիկներու թիվը, որոնք վաղն առավոտ պիտի հավաքվէին գորանոցը, որոնք ինք անձամբ պիտի բաժներ գէները, ինչպէս թուրք հրամանատարը խոստացած էր:

Առավոտ ոչ ոք երևաց գորանոցը, բացի Կարապետ անուն Խոլթեքենի-Բալանդացի մը, մէկ աչքը կույր, որը պատրաստ էր իր կյանքը զոհելու «մեր հերոսին» համար: Դոկտ. Բուրբոնյանը առանց շվարելու ոգևորությամբ և քաջալերանքներով ընդունեց Խոլթեքենի-Բալանդացի Կարապետը, որ իր տեղացիներէն կը կոչվէր «թեք տապանչա» և հուսաց որ մինչև կեսօր բոլորը կուգային իր երևակայության ահոելի պարապը լեցնելու:

Իգուր սպասեց մինչև երեկո: Բայց որովհետև ինք շատ չէր կրնար սպասել, թողցիկները արդեն գրված էին և երկրի զանազան կողմերէն արդեն կը փութային դեպի Պոլիս, գիշերը նամակ մը գրեց թուրք հրամանատարին, որ ինք ստիպված էր շուտով մեկնիլ դեպի Պոլիս տեղավորելու համար կամավորները: Իր երկտողով խնդրած էր հրամանատարէն եկող կամավորներուն գէնք բաժնել և «անմիջապէս ուղարկել Պոլիս, ուր հարկ եղած կարգադրությունները ինք կընէ»: Կարապետը ընտրեց իրեն հավատարիմ և հլու ծառա և կես-գիշերին երկու ձիով մեկնեցավ դեպի Բաբերդ և անկեց ալ Տրապիզոն:

Երբ ճամփա ինկավ դոկտ. Բուրբոնյանը՝ Կարապետին տվավ հարկ եղած «գինվորական» հրահանգները.

Կարո, ինձ նայիր, ինձ կը կանչես դոկտոր Էֆենտի և միշտ բարև բռնած, ինչպէս հլու-հնազանդ և կարգապահ գինվոր:

Շատ աղէկ, դոկտոր Էֆենտի, պատրաստական պատասխանեց Կարոն:

Ուր որ կը հասնինք, շարունակեց Բուրբոնյանը, անմիջապէս կը վագես և Փայլակիս սանձը կը բռնես, մոտիկ մարդոց նշան կընես ինձ մոտենալ

պատկառանքով: Ո՛վ գիտե, կրնա ըլլալ մարդիկ պատահին, որ ինձ չճանչնան...

Ձեզ չճանչնա՞լ, դուկտ. Էֆենտի, ես բոլորին ալ ճանչցնել կուտամ Ձեզ:

Աֆերիմ, Կարո, աֆերիմ, իմ ծառայիս պարտականությունը այդպես պիտի ըլլա:

Մինչև այս՝ Կարոն գիտեր, որ ինք կամավոր զինվոր է և ոչ ծառա, ինչպես Բուրբոնյանը կը հորջորջեր, բայց նախընտրեց լռություն պահել առայժմ: Կարոն ինքն ալ իր անհատական կյանքին մեջ ինքզինք Էֆենտի կզգար, բայց բաղդը զինքը աղքատացուցած էր և հիմա ստիպված էր հերոս ըլլալ: Բուրբոնյանի կոչը լավ առիթ էր, մանավանդ որ մեկ աչքը չկար և հեղափոխական կեղծ անունն ալ պատրաստ էր՝ Թեք Տապանչա:

Բուրբոնյանը և Կարոն հասան Տրապիգոն, ճանապարհին ժամանակ չունենալով մնալ որևէ տեղ և ճառախոսել, զինվորներ հավաքել, որովհետև, ինչպես Բուրբոնյանը ամեն վայրկյան կը կրկներ, «զինվորներ հավաքված կըլլան Պոլիս և համապատասխան կարգադրություններ չեն ըլլար»: Անոնք ստիպված եղան երկու օր սպասել Տրապիգոնի մեջ, որովհետև նալ չկար: Բուրբոնյանը հարմար տեսավ հրապարակային միտինգ կազմակերպել և կոչ ընել «գիտակից երիտասարդության» գալ իր ետևեն և ջախջախել իտալական բանակները:

Համաձայն իր տեսրակին՝ Տրապիգոնը կուտար 50 ռազմիկ: Ատենին երբ անիկա Տրապիգոն գնաց հեղափոխական պրոպագանդի՝ հուսահատ դուրս եկավ: Հիմա կոկորդը պատռելու չափ պոռաց և աղաղակեց, բայց մյուս օրը Կարոյի չափ ալ արդյունք չտվավ, բայց այս պարագան երբեք չհուսահատեցուց մեր հերոսը, որովհետև Տրապիգոնը արդեն գրեթե դուրս էր ծրագրեն: Երկու օր հետո նավը եկավ և անիկա ուղևորվեցավ օսմանյան մայրաքաղաքը:

Երկրորդ անգամ ըլլալով, հեռագրեց Թուրքիո պատերազմական նախարարության և Հ . Հ . Դաշնակցության Կ . Պոլսո պատասխանատու մարմինին, կամ ավելի ճիշտ է ըսել, Թուրքիո և Հայաստանի պատերազմական երկյակ նախարարությանց:

Առաջին օրը Բուրբոնյանը իջևանեց Pera Palace օթելը, վարձեց վերի հարկի վրա սենյակ մը իր համար և վարի հարկը սենյակ մը՝ Կարոյին համար: Առաջին գիշերը ուզեց հանգստանալ. ունէ պաշտոնական մարմինի լուր չտվալ իր ժամանելը: Բայց իրիկունը՝ քնելէ առաջ, երևակայեց .

Իմ գորքերը կըլլան ավելի ուժեղ և թարմ, որովհետև անոնք կուգան Հայաստանի անառիկ լեռներէն, խմած են հայրենիքի գոլ և կազդուրիչ ջուրը, ծծած են առողջարար օդը: Իտալացիներու վրա տարած հաղթություններէս ետքը ես շքով և փառքով կը վերադառնամ Հայաստան և իմ հաղթական լեզեռներով կը հայտարարեմ Արևելյան Անատոլիոյ անկախություն: Այդ հաղթություններէս ետքը ոչ ոք կրնա իմ դէմ խոսիլ: Կը փշրեմ բոլորը, ես հաղթական եմ, ես ջախջախեցի իտալական կատաղի զինվորները:

Տակավին շատ պիտի երկարեր երևակայությանց այս սարսափելի շարքը, եթէ հանկարծ Կարոն չմտներ և չընդհատեր:

Դուկտոր Էֆենտի, փաշփորթ կուգեն:

Շատ լավ. կը հրամայեմ՝ ինձ ներկայանալ և ստանալ:

Կարոն անմիջապէս դուրս գնաց և հայտնեց Բուրբոնյանի կամքը: Համաձայն իր տված պատվերներուն՝ Կարոն աշաւորջ Էր Բուրբոնյանը ներկայացնելու այնպէս, որ նոր տեսնողներուն պատկառանք և վախ ազդեր: Կարոն ուրիշներու ներկայության Բուրբոնյանի առջև կը կենար այնպէս, ինչպէս մոմը աշտանակին վրա:

Օթելին տերը ներկայացաւ Բուրբոնյանին ամենախտրին հարգանքով և ներողություն խնդրեց, որ ինք ստիպված էր հետևիլ մայրաքաղաքի օրենքներուն:

Այո, այո, պետք է կենտ առ կենտ հետևիլ պետական օրենքներուն, պատասխանեց դուկտ . Բուրբոնյանը և գրպանէն հանեց Երզնկայի օրտու գումանտարիին արտոնագիրը:

Օթելին տերը երբ կարդաց արտոնագիրը, ծոցեցաւ մինչև գետին հարգանքի լայն արտահայտությամբ և վերադարձուց թուղթը Բուրբոնյանին: Օթելի տերը մեկ

քանի անգամներ խոնարհություն ընելե հետո՝ դուրս եկավ:

Կարո, աղաղակեց Բուրբոնյանը, ինձ մտիկ ըրե, հաղթություններես հետո քեզ մեծ պաշտոններու կը հասցնես:

Կարոն, որ շատ խորամանկ մարդ էր և գիտեր այս բոլորին ունայնությունը, պատասխանեց.

Ես մեծ հույս ունիմ, դոկտոր Էֆենտի, որ իմ վիճակը վերջը-վերջը կը բարելավվի, և ես ալ համեստ պաշտոնի մը կը հասնիմ ձեր շնորհիվ:

Իմ շնորհիվ շատ բաներ կը տեսնես, Կարո, հույս ունեցիր, ես կը հաղթեմ և դու կը տեսնես:

Կասկած չունիմ, որ կը հաղթես և կը փշրես բոլորին բազուկները: Մեր գյուղին մեջ կոշկակար մը կար, որ կը հավատար, թե ինքը ծնած է քահանա ըլլալու և ծառայելու տիրոջը, բոլորը վրան կը ծիծաղեին, բայց երբ Տեր Գրիգորը վախճանեցավ, գյուղացիք այդ կոշկակարին վրա միտք դրին և քահանա ձեռնադրել տվին, դոկտոր Էֆենտի, թերևս կը ճանչնաս մեր Բալանդայի Տեր Նշանը:

Դոկտ . Բուրբոնյանը չսիրեց այդ կոշկակարի օրինակը և անմիջապես խոսքը փոխելով հարցուց .

Կոշիկներս ներկա՞ծ ես, Կարո, զգեստներս արդուկել տվա՞ծ ես:

Հրամներ եք, դոկտոր խումանտար:

Բուրբոնյանը քիչ մնաց ցատկեր և Կարոն համբուրեր, երբ անիկա զինքը խումանտար կոչեց: Աչքերը փայլեցան, ուրախության ճաճանչներ դուրս խուժեցին անոր աչքերեն, պեխերը ոլորեց, շտկեց ստորակենտները և բարձրաձայն և վերջեն գտած ազնվականի մը տոնով, ըսավ.

Կարո, Կարո, տակավին ինչ բաղդավորություններ պիտի տեսնես իմ շնորհիվ:

Առավոտ ժամը 9-ին փութաց դեպի «Ազատամարտ»-ի խմբագրությունը, ուր ստացված էր իր հեռագիրը: «Ազատամարտ»-ի խմբագրապետը ողջունեց Բուրբոնյանի գալուստը և հայտնեց, որ պատասխանատու մարմինները մեծ անհամբերությամբ կսպասեին իր գալստյան: «Ազատամարտ»-ի պետը ապշությամբ դիտեց Բուրբոնյանը թրքական գինվորական ուսադիրներով, ձեռքը արծաթ կոթով մտրակ մը, մեջքը ատրճանակի կաշիե աման մը:

Իսկ ռազմական առաքելությունը անշուշտ կանդրադառնա մեր Հայաստանի վիճակին վրա և մենք աշխարհի առջև կը ցուցադրենք մեր ռազմական ընդունակությունները, Եվրոպայի առջև բացի մեր դիվանագիտական, վաճառականական և փիլիսոփայական հզորությունները ի սպասս դնելն, կարևոր էր որ ռազմորեն ալ մեր երեսը ճերմակ ըլլար, ճառի նման արտասանեց դոկտոր Բուրբոնյանը:

«Ազատամարտ»-ի խմբագրապետը իր մտքին մեջ կը չարչարվեր գտնելու դիվանագիտական, վաճառականական և փիլիսոփայական հզորությունները, երբ Բուրբոնյանը իր ծոցի գրպանեն հանեց օրտու գումանտարիին արտոնագիրը և երկարեց խմբագրապետին: «Ազատամարտ»-ի ղեկավարը կարդալե հետո՝ հարեց.

Բայց երբեք կարիք չկար, որ մենք խառնվեինք ունէ կերպով Իտալիո դեմ մղված արդարացի պատերազմի մը:

Ի՞նչպես թե արդարացի, Իտալիա բացորոշորեն կը կողոպտե մեր երկրի լավագույն մեկ մասը, պատասխանեց գրգռված Բուրբոնյանը:

Պետք է գիտնալ թե Թուրքիան ոչ մեկ կերպով օգտակար չէ հանդիսացած Տրիպոլիսի, ինչպես որ առած էր, այնպես ալ, թերևս անկե ալ ավելի ավերած, պիտի հանձնե իտալացիներուն, հակաճառեց լրջորեն «Ազատամարտ»-ի պետը:

Ես կը փրկեմ դրությունը, իմ բանակը թույլ չի տար, որ Թուրքիան հանձնե Տրիպոլիսը իտալացիներուն, ընդդիմախոսեց մեր ռազմագետը:

Խմբագրապետը ընկողմանեցավ իր աթոռին մեջ և սկսավ խոր մտածել, որ իր առջև կը գտնվի սարսափելի երագե մը արթնցող խելագար մը:

Անիկա երբեք չհասկցավ թե Բուրբոնյանը ինչ կը շարունակեր փաստաբանել, որովհետև անոր չէր ունկնդրեր, միայն սթափվելէ հետո՝ ըսավ.

Ընկեր Բուրբոնյան, նախքան ձեր մասնակցիլը այս պատերազմին՝ կուսակցության պատասխանատու մարմինը իր վճիռը պետք է տա: Ես կը խնդրեմ ձեզնե չներկայանալ երբեք պատերազմական նախարարության, մինչև այս իրիկվան պատասխանատու մարմինն կարծիքը առնեք: Տակավին կամավորներ չեն եկած և ի՞նչ հարկ դիմել պատերազմական նախարարության առանց գինվորական որոշ թիվ մը ներկայացնելու:

Բուրբոնյան խոստացավ չներկայանալ նախարարության, ոչ թե անոր համար, որ կսպասեր լսել պատասխանատու մարմնի կարծիքը և վճիռը, այլ անոր համար, որ ինք թռուցիկներու մեջ կամավորներուն հասցե տված էր «Ազատամարտ»-ի խմբագրատունը և ոչ ոք տակավին չէր եկած:

Ձեզ հետ ունէ կամավորներ ունի՞ք, հարցուց խմբագրապետը:

Այո, կան և բոլորն ալ կտրիճ տղաք են, Կարոն հրաշալի գինվոր մըն է, պատասխանեց դոկտ. Բուրբոնյանը:

«Ազատամարտ»-ի պետը կարծեց, որ Կարոն ամբողջ խումբի մը ղեկավարն է:

Շաբաթներ անցան և պատասխանատու մարմինը չի համաձայնեցավ ընկեր Բուրբոնյանի պատերազմի մասնակցելու մասին վճիռ տալ, իսկ Բուրբոնյանը կուգեր, որ այդ վճիռը ուշանար, վիճաբանությունները որչափ կարելի է երկարին, որովհետև հակառակ իր հսկայական բանակի թվին, մեջտեղը ոչինչ կար: Իր համբերությունը շարդուփշուր եղավ, աչքը դեպի նավահանգիստը հառած մնաց և մեկ հատ կամավոր չժամանեց: Դոկտոր Բուրբոնյանը շարունակեց Պոլսի փողոցները պտտիլ գինվորական ուսադիրներով: Պոլիս ժամանելեն մեկ քանի շաբաթ հետո՝ իր ուսադիրներուն վրա նշանները փոխեց՝ կամովին բարձրացնելով իր գինվորական աստիճանը, օրտու գումանտարիին այն խոսքին

վրա, որ «մեկ քանի շաբաթ հետո՝ մենք կը բարձրացնենք Ձեր աստիճանը»:
Երբեք կարելի չէր ըսել թե առանց պատերազմի մեջ մտնելու անհկա իր
աստիճանները բարձրացուց, որովհետև Բուրբոնյանը կը գտնվեր գործնական և
արյունալի պատերազմներու մեջ: Անհկա կոիվ կը մղեր և հաճախ կը հաղթեր,
անհկա իր բանակով գրոհ կուտար իտալական գինվորներուն վրա և անոնց
ստիպել կուտար անպատիվ նահանջել: Քանի անգամներ վերք ստացավ, եկավ
հիվանդանոց, թուրք հանրմներ իր վերքը լվացին, դեղեցին և կապեցին, ինք ճառ
խոսեցավ անոնց, որ «կարող էր սրտեն վերք առնել և չմեռնիլ, անգամ մը ևս
թշնամիին կուրծք տալու համար»:

Պոլսի դաշնակցական պատասխանատու մարմինը իգուր կը ջանար արգիլել
Բուրբոնյանին կոիվ չհայտարարել Իտալիո դեմ:

Պատասխանատու մարմինն ալ նվազ տառապանքի և երևակայության մեջ չէր:
Բուրբոնյանի նման խելացնորի բաղձանքը նյութ դարձուց «սկզբունքային
հսկայական» վիճաբանության, ցնցվեցավ, ջղայնացավ, մերթ լրջորեն
խորհեցավ, մերթ թեթևորեն, առանց վայրկյան մը իսկ անդրադառնալու, որ
կամավորներ չկային և Բուրբոնյանի կամավոր երթալը թրքական խարխուլ
նավի մը վրա դեպի Տրիպոլսի ափերը՝ Իտալիան չէր կարող հուզել և
շփոթության մատնել: Պատասխանատու մարմինը թողուց իր բանն ու գործը և
բոլոր ժողովներու օրակարգի նյութ դարձուց «ընկեր Արքայագնի պատերազմի
մասնակցելու հարցը»: Հեռագրվեցավ Ժընև և Կովկաս, պատասխան
ստացվեցավ. «Խստիվ արգելել հայկական բանակ ուղարկել իտալական
բանակներու դեմ»:

Այս վիճաբանություններն ու հուզումները տակավին շատ պիտի երկարեին և
ստանային անիմանալի ծավալ և Բուրբոնյանը իր ուսադիրները պիտի փութար
փոխել գինվորական ավելի բարձրագույն աստիճաններու, եթե չպատահեր
բարեբաղդ դեպք մը. Թուրքիան պարտվեցավ և հաշտություն կնքվեցավ Իտալիո
հետ Տրիպոլսի կորուստով: Այդ բարեբաղդ դիպվածեն ոչ այնքան իտալական
պատերազմական հրամանատարությունը և Թուրքիո պատերազմական
նախարարությունը հանդարտեցան, որքան Հ. Հ. Դաշնակցության Պոլսո
պատասխանատու մարմինը և խեղճ Կարոն, որ ամեն գիշեր Բուրբոնյանի

սենյակին մեջ գավազան մը ձեռքը (իբրև հրացան) Բուրբոնյանի հրամանները կը գործադրեր մերթ պատկելով անկյունը և նշան առնելով պատեն կախված պատկերներուն, որոնք կենթադրվէին իտալական բանակները ըլլալ և մերթ ցատկելով Բուրբոնյանի «մարշ» աղաղակեն՝ վար կը բերեր բոլոր պատկերները իբրև հաջող հարձակողականի մանյովը:

Ահա Կարոն իրիկվան ընթրիքեն հետո կանգնած է Բուրբոնյանի սենյակին մեջ: Բուրբոնյանը արծաթ կոթով մտրակը ձեռքը, վերեն վար գինվորական շորերը հագած, դիտակը կախած ուսն ի վար, սուրին և ատրճանակին կաշիները բոլորը իր տեղը առանց սուրի և ատրճանակի, ինչպէս այրի կին մը, հանկարծ կը պոռա.

Պատրա՛ստ...

Կարոն կը փութա ձեռք առնել գավազանը, որ ատեն Բուրբոնյանը դիտակը կը հանն և կը դիտէ ուշի-ուշով դեպի թշնամու բանակը պատերը, պահ մը դիտելէ հետո՝ կը պոռա.

Մա՛րշ...

Կարոն կը վազէ մինչև դիմացի պատը, Բուրբոնյանը երբեք չմոռնար պատեն երկու քայլ մնացած հրամայելու՝ պառկի՛լ. Կարոն կը պառկի և գավազանին ծայրը կը դըպցնէ պատին:

Բուրբոնյանը դարձյալ կգրադի դիտելու պատին վրա կատարված շարժումները իբրև թշնամիի հայտնի կամ գաղտնի շարժումներ և հանկարծ.

Կրա՛կ, անդադար կրա՛կ... կը պոռա:

Կարոն շատ լավ կը հասկնար և կըմբռնէր այս մարդկային կատակերգության բովանդակ վայելքը և կը համբերէր, որովհետև կը մտաբերէր Խոլթեքենի-Բալանդայի մեջ կտոր մը չոր հացի կարոտությունը:

Ժամ մը Բերա Բալասի մեջ ռազմական «մանյովը» և հրաշալի սենյակ, Պոլիս՝ մայրաքաղաքը, հրաշալի ուտելիք, հագվելիք և մեծ հրամանատարի ծառա, առանց վերք ստանալու, առանց ձյունին և անձրևին տակ գինվորական

Ծառայություն ընելու, ժամ մը մանյովր և ամեն ինչ...

Կը մտածեր Կարոն իմ բաղդես էր, կը փսփսար ինքնիրեն, եթե այս խենթը չըլլար, ես սատկեր էի շան նման:

5

Դոկտ. Բուրբոնյան Իտալո-թուրք պատերազմը վերջացնելէ հետո իր բանակին Կարոյի հետ վերադարձավ Անատոլի: Մեր հերոսը ընկճված չէր, որովհետեւ, ինչպէս մենք տեսանք, անիկա պատերազմեցավ, բայց ինչ ընենք, որ թուրքերը պարտվեցան:

Մինչև Թոգատ հասնիլը Բուրբոնյանի երևակայությունը կը վառեր անկանոն կերպով՝ երբ Թոգատի մեջ հանդիպեցավ մեկուն, որ բարեբախտաբար լուր ուներ անոր Իտալո-թուրք պատերազմին մասնակցության:

Դոկտոր Էֆենտի, ըսավ այդ մեկը, դուք ալ չկրցիք փրկել պատերազմը:

Անկարելի էր, բարեկամ, պատասխանեց մեր հերոսը, երբ իմ բանակս հասավ՝ արդեն գործի անհաշողության կեսը կատարված էր, անկարելի էր փրկել, բայց մի մոռնաք, հարեց Բուրբոնյանը, որ մեր ճակատամարտները ահռելի բնույթ ստացան, իմ անձնվեր զինվորը ականատես եղած է կոիվներուն, և ձեռքովը նշան ըրավ Կարոյին:

Կարոն անմիջապէս հասկցավ բանի էությունը և վերահաստատեց.

Մանավանդ մեր հինգերորդ օրվան կոիվը, հարեց Կարոն, ճակատագրական բնույթ ստացավ, մեր դիմացի պատին... ը՛ր՛ը՛, դիմացի նավուն մեջ ինչքան որ մարդ կար ծովը թափվեցավ:

Բուրբոնյան Կարոյի այս խոսքին վրա բոլորովին ոգևորվեցավ և անմիջապէս վճռեց օգտագործել իր ռազմական համբավը, որ անպայման տարածված կըլլար ամբողջ Անատոլիի մեջ, ի հաշիվ իր ապագա ծրագրին հայոց թագավորության:

Մեր ճիգերը իզուր անցան, բարեկամ Թուրքիան պարտվեցավ, բայց ես ուրախ եմ. մին կործանեցավ, բայց մյուսը կը ծնի:

Ի՞նչ է այս մյուսը, հարց տվավ խոսակիցը:

Բուրբոնյանը պեխերը ոլորեց, հպարտացավ, փքվեցավ և իմաստություն համարեց չպատասխանել:

Մինչ Սեֆաստիա հասնիլը՝ անոր երևակայության մեջ հայոց թագավորությունը կանգուն էր, միայն կը մնար «չնչին» ձևականությունները կատարել:

Սեֆաստիայի մեջ, օր մը, հանկարծ Կարոյին դառնալով՝ ըսավ.

Կարո, ինձ նայե, Բուրբոնյան թագավորություն, հր՞, ի՞նչպես է:

Աղեկ չհասկցա, դոկտոր Էֆենտի, միտքս ուրիշ տեղ էր, մրթմրթաց Կարոն:

Տեր արքա ըսե, շունշանորդի, տակավին չմոռցա՞ր դոկտորը:

Ներեցեք, վեհափառ, իմ խելքը ուրիշ տեղ էր, պատրաստակամ պատասխանեց Կարոն, գուշակելով որ Բուրբոնյանը կը ցանկանար կաթողիկոս ձեռնադրվիլ:

Կարոն հայոց թագավոր մտքեն անցնելու չափ հիմար չէր:

Բայց կամաց-կամաց Կարոյի համար պարզ եղավ իր տիրոջ որ հորիզոնները թևակոխած ըլլալը, և սկսավ լրջորեն մտահոգվիլ իր քաղաքական վիճակի մասին:

Սեֆաստիայի մեջ մեկ քանի գաղտնի ժողովներն հետո՝ գահաժառանգ Բուրբոնյանը հայոց Արամյանց վարժարանի բակին մեջ հրապարակային միթինկ կազմակերպեց: Նախքան միթինկը գահաժառանգը մտավ եկեղեցի և խոր աղոթեց, երբ եկեղեցիեն դուրս եկավ, անիկա թողած էր իր արագ շարժումները, լուրջ և տժգունած, պաշարված էր ծանր խորհուրդով: Անիկա կզգար, որ բավականին լուրջ և պատասխանատու գործի մը կը ձեռնարկեր: Երբ Կարոն ձին մոտեցուց, որ մոտիկ ապագայի արքան ցատկե վրան, արքայագուն նշան ըրավ ձին հեռացնել և քալեց հետիոտն:

Մեծ բազմություն հավաքված էր հայոց Արամյանց վարժարանի բակը լսելու համար իրենց հին ծանոթ ճառախոսը: Երբ անիկա մոտեցավ վարժարանի մեծ դռան, գլուխը կախ, բարձրանալու փայտե շինված բարձր պատվանդանի մը վրա, բազմությունը ապշանքով սկսավ դիտել անոր արտասովոր լրջությունը:

Գահաժառանգը բարձրացավ պատվանդանին վրա, ծանր և խորին նայվածքով դիտեց իր շուրջը և սկսավ... ճառա-խոսել.

Հայրենակիցներ՝, դարերը դարերու կը հաջորդեն, լեզուները՝ լեզուներու, ազգերը՝ ազգերու, ծովերը՝ ծովերու, պատերազմները՝ պատերազմներու, հրդեհները՝ հրդեհներու և... (քիչ մը կանգ առավ և տոնը բարձրացնելով) թագավորությունները կը հաջորդեն թագավորություններու:

Թագավորություն կը նշանակե ըլլալ պատվավոր՝ դարերուն և ազգերուն մեջ, կը նշանակե ունենալ փառք և հարստություն, բանակներ և նավատորմիդներ, մղել պատերազմներ, ճակատ ճակատի գալ շրջապատած թշնամիներու հետ... կը նշանակե ապրիլ, կովիլ և... չմեռնել:

Դոկտ. Բուրբոնյան գահաժառանգը այստեղ քիչ մը մտահոգվեցավ, որովհետև սպասած ծափահարությունը կուշանար: Կարոն ամբողջ լսողություն էր կտրած հասկնալու իմաստը իր «տիրոջ» վերջին ցնորքներուն:

Մենք, շարունակեց մեր ճառախոսը, կորսնցնելով մեր թագավորությունը, կորսնցուցինք մեր պատիվն ու փառքը, մենք պարտական ենք վերականգնել մոխիրներու տակեն մեր փառապանծ թագավորությունը, մեր սրբազան պարտքն է այդ:

Կարոն խորապես զգալով իր անձնական քաղաքական վիճակի վտանգը՝ անմիջապես ձին կապեց ծառի մը և կորսվեցավ ամբոխին մեջ:

Հասարակությունը սկսավ հարցականորեն իրարու նայիլ, բայց քիչ չէին նաև անոնց մեջ հայոց թագավորության ոգեկոչումով բոցավառվողները: Բարձրացավ կարճիկ և վախկոտ ծափահարություն, և ամեն ինչ լռեց: Մեր ճառախոսը շարունակեց, և իբրև փորձառու հոետոր, գիտցավ սթափեցնել և ոգևորել:

Այսօր, աստծու կամքով և իմ անձնական պատասխանատվության տակ, կը հռչակեմ հայոց թագավորության վերահաստատումը և ես ինքս Բուրբոնյանս կատանձնեմ թագը՝ ամուր և անքակտելի հիմքերու վրա դնելու համար հայոց նորածին թագավորական տունը:

Այստեղ քիչ մը կանգ առավ անթագակիր արքան և սպասեց կեցցեներու: Բուրբոնյան կը հավատար, որ գեթ Կարոն կսկսի և ամբոխը կը հետևի: Անիկա իզուր աչքերով Կարոն փնտրեց, բայց չգտավ: Հասարակության այն մասը, որ վտանգի ներկայությունն զգալու իմաստությունն ուներ՝ սկսավ հեռանալ Արամյանց վարժարանի բակեն, բայց տակավին բավական հասարակություն մնաց լսելու հայոց ժամանակակից արքան:

Լսեցե՛ք, իմ հավատարիմ հպատակներ, մեծ է աստուծո կամքը, մեծ կըլլա և իմ ուժը կառավարելու, վերացնելու անարդարություններն ու թշվառությունները, մեծ կըլլա և իմ սիրտը տոկալու արքայական բոլոր տրտմություններուն, բոլոր գրկանքներուն: Այս պատիվը, որ դուք կրնեք ինձ՝ ընտրելով ինձ ձեր թագավորը՝ կերդնում առաջի աստուծո, որ կը վարձատրեմ լիովի, կը լեցնեմ ձեր ամբարները, կը ծաղկեցնեմ ձեր շուկաները և պատերազմ կը մղեմ բոլորին դեմ:

Հասարակությունը կամաց-կամաց ավելի հեռացավ, այնպես որ ճառին մինչև այս կետը ճառախոսին անգամ նկատելի դարձավ այդ:

Իմ գինվորնե՛րս և պաշտոնյանե՛րս, երեք օրեն կը կազմվի կառավարություն, կորոշվի մայրաքաղաքը և թերևս կառավարության կազմի հռչակման հետ միաժամանակ՝ երջանիկ առիթը ունենանք պատերազմ հայտարարելու նորածին թագավորության թշնամիներուն դեմ:

Հանկարծ Արամյանց վարժարանի բակը լեցվեցան հարյուրավոր թուրք ոստիկաններ, պաշարեցին հայոց արքան և հասարակությունը: Անոնց հրամանատարը մոտեցավ արքա Բուրբոնյանին և հրամայեց հետևիլ իրեն: Բուրբոնյան պատրաստվեցավ հարձակիլ վրան, երբ տասնե ավելի ոստիկաններ մոտեցան և շղթայեցին գայն, ապա ձերբակալեցին հասարակության մեջ քաղաքի աչքի ինկնող անձնավորություններն 50 հոգի և ցրվեցին ամբոխը:

Երբ Բուրբոնյանը դուրս կառաջնորդեին բակի դռնեն, անիկա դարձավ իր ետևը
և ամբոխին վրա խոժոռ նայվածք մը պտտցնելե հետո՝ աղաղակեց.

Ձեր արքան է ձերբակալված, ստրուկ ժողովուրդ, ինչո՞ւ եք վարաներ:
Ոստիկանները լռեցուցին զինքը և տարին բանտ:

Քաղաքացիք խանութները փակեցին և տուն մտան, ամբողջ գիշերը ահ ու
սարսափի մեջ անցնելով:

Բուրբոնյանը բանտի իր խուցին մեջ հանդիպեցավ Ֆանթագիոյին, որ հինգ
տարվան համար բանտարկության էր դատապարտված դրամաշորթության
հանցանքով: Երբ Ֆանթագիոն տեսավ իր ծանոթ Բուրբոնյանը, անմիջապես
մոտեցավ քովը:

Բարև՛, բարև՛, դոկտոր, ի՞նչպես ես, ինչո՞ւ քեզ այստեղ բերին, հարցուց:

Բուրբոնյանը սուրի պես կտրող նայվածք մը նետեց Ֆանթագիոյի երեսին և
պատասխանեց.

Ես դոկտոր չեմ, ստրուկ, ես արքա եմ:

Գիշերը, շոթայակապ, կը գառանցեր, անհասկանալի աղաղակներ կարձակեր,
երբ քովը պառկող բանտարկյալ մը արթնցոցւ զինքը: Բուրբոնյանը ցատկեց,
շեշտակի նայեցավ զինքը արթնցնողին և զայրութով պոռաց անոր վրա.

Մի՞թե առանց թագուհի ունենալու կարելի չէ թագավոր օծվիլ...